

SÖZLÜ TARİHİ FARKLI YAPAN ŞEY

Alessandro PORTELI
Dr. Kürşat KORKMAZ*

Alessandro Portelli Roma Üniversitesi'nde Amerikan Dili ve Edebiyatı bölümünde kürsü başkanıdır. Tekrar basılan The Death Of Luigi Transtulli and Other Stories (Luigi Transtullinin ölümü ve diğer hikâyeleri): Form and Meaning of Oral History (Sözlü tarihin şekil ve anlamı), State University of New York Press (New York basınında eyalet üniversitesi) New York basınında eyalet üniversitesinin izniyle Albany eyaleti, 1991, s. 45-48 kadar. Bir birinci versiyon Primo Maggio da "Sulta Specificita della storia orale" adlı eserde (Milano, İtalya), 1979 basılan cilt 13 s. 54-60 kısım tekrar "The peculiarities of oral history" (sözlü anlatımın hassasiyetleri) adı altında History Workshop da 1981 yılında cilt 12 s. 96-107 olarak yeniden yayınlanmıştır.

"Evet" dedi bayan Oliver, "ve ondan sonra, onları uygun bir zamandan sonra onun hakkında konuşmaya geldiğinde kendilerine geldikleri için çözüme ulaşmışlardı. Bu çok çok yararlı değildi, değil mi?" "o çok yararlı" dedi Poirot..." bazı gerçeklerin neden ve niçin olduğunun bilinmesine rağmen, insanların hafızalarından silinmeyen olayların bilinmesi önemlidir. Fakat onlar bizim bilmediğimiz ve öğrendiğimizde bir anlamı olmayan bazı şeyleri kolaylıkla bilebilirler. Böylece bilgileri, teorilere götüren hatıralar (hafızalar) olmuştur.

Agatha Christie, Elephants Can Remember (filler hatırlayabiliriz)

Bununla birlikte onun tarihi araştırmaları; hiç önem vermediği kasabanın yaşlı adamı ve karısının hayatı, ef-

sane bilimindeki zenginlik, değersiz tarihi gerçekler gibi sıradan kitaplar kadar kütüphane raflarında yer almadı. Bundan dolayı o her ne zaman, sarmaşıkla kaplı alçak çatılı kapalı bir çiftlik evinde yaşayan gerçek bir Hollandalı aile gibi yaşadıysa da bir kitap kurdu-nun gayretiyle koyu harflerle yazılmış kitap ciltlerinin arasına sıkışmış kalmış gibi görünüyordu.

Washington Irving, "Rip Van Winkle"

Hatıralar Teorik Tarihin Kaynağıdır

Bir hayalet, akademi koridorlarına sık sık uğruyorsa bunun adı sözlü tarih hayaletidir. İtalyan entellektüelleri daima dışarıdan gelen haberlerden şüphelenir ve "yabancı keşiflere" boyun eğmek için sözlü tarihe ait duyumlara, onun ne olduğunu ve nasıl kullanacağını anlamaya çalışmadan alelacele onun yayılmasına karşı koyarlardı. Bunun için kullandıkları metot ise sözlü tarih anlatımı daha yayılmadan onun içinde yer almayan asılsız konuları içine koyar ve bu sözlü tarih bilgisinin insanların kafasına kolayca girmemesi için yalanlarlardı. Örneğin, "La Repubblica" adlı İtalya'nın en entelektüel ve uluslararası haberler veren günlük gazetesi halkın kendi arasında konuştukları sözlü tarih konularının, günlük ortaya çıkan, konuşulan ve unutulmuş haberlermiş gibi gösterip, bir takım sun'u tanımlamalar yaparak bunların sıradan bir haber olduğu görünümü vermektedir¹.

Sözlü tarihten (anlatımdan); sanki

* Gaziantep Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi

yazılı tarihe birden bir boş aralık bulup girerek (yazılı anlatımı) herşeyi silip süpürecek olan bir sel ve onu yerle bir ettikten sonra yerini alacak bir özelliği olmayan malzemeymiş gibi korkudur. Bu davranış, bizim yazılı veya sözlü tarihi anlamakta güçlük çektiğimiz yerlerdeki iletişim ve dil yetimizi (idrakımızı) rahatsız edecek olayları doğru değerlendirmeyi engeller. Şurası da bir gerçektir ki sözlü veya yazılı anlatımlar tek başlarına kendilerine özgü değillerdir. Onlar, anlatımların veya yazarların yeteneklerine göre oluşturulan özerk karakteristیک ve özel fonksiyonlara (birbirinden farklı kurgulara) sahiptirler. Bundan dolayı onlar farklı özel yorumlanma enstrümanlarına ihtiyaç duyarlar. Fakat sözlü kaynakların değerinin azlığı veya çokluğu anlatanın yeteneğine ve tarzına bağlı olduğu için geleneksel yazılı kaynaklara dönüştüklerinde bu özelliklerini kaybederler. Bu bölümde sizlere sözlü tarihin, kendine has karakteristiğı ile farklı ve bundan dolayı özellikle kullanışlı taraflarının bazıları sunulmaya çalışılacaktır.

SÖZLÜ KAYNAKLARIN DİLE GETİRİLMESİ

Sözlü kaynaklar, *şifahi* kaynaklardır. Uzmanlar gerçek belgenin teybe kaydedilmiş olmasını isterler fakat hemen hepsi transcript esaslarına göre yazılı kaynaklar üzerinde çalışmayı sürdürürler. Onlar için kaynak sadece kaydedilmiş olanlardır². Konuşulan kelimenin bozulmasının sembolik bir durumu: gerçek anlamda teyp kasetleri nadiren bozulur.

Transcriptler işitmeye dayalı nesnelere görmeye ait nesnelere çevirirler ki bu şekilde kaçınılmaz olarak yorumlamada değişiklikler olacaktır. Transcriptlere nazaran kayıtların değişik etkinliği - örneğin; derslik amaçları için - sadece

doğrudan deneyim yoluyla takdir edilebilir. Bu benim daha yeni ve daha yakın transkripsiyon metotları ortaya çıkarmak üzere fazla çaba harcamanın gereksiz olduğuna inanmamın bir mantığıdır. Bilimsel amaçlar için teybin yerini transcript edilmiş metnin tutmasını ummak, çeviriler üzerinde edebî kritik veya yeni üretimler üzerinde sanata ait eleştiri yapmayla aynıdır. En iyi edebî çeviri bile bir kısım eklemeler içerebildiği için edebî orijinalin yerini tutmaz. Aynı şey sözlü kaynakların transkripsiyonu yapılmış metin için de doğru olabilir.

Sözlü kaynakların söze dayalı olarak anlatılmasının ihmali yoruma ait teori üzerinde doğrudan bir tavra sahiptir. Genellikle vurgulanan ilk özellik esastır, sözlü kaynaklar bize okuma yazması olmayan insanlar, kaybolmuş tarih veya bozulmuş sosyal gruplar hakkında bilgi verirler. Sözlü kaynakların başka bir özelliğı ise, insanların ve grupların günlük hayatları ve kullandıkları malzemenin kültürü hakkında bilgi veren içerikleridir. Bununla birlikte bunlar özel sözlü kaynaklar değildir. Örneğin göçmenlerin mektupları aynı orijine ve içeriğe sahiptir, fakat yazılıdır. Öbür tarafta birçok sözlü tarih projeleri yazıyı kullanan sosyal grup öğeleriyle yapılan görüşmeleri topladılar ve standart yazılı arşiv malzemesindeki konularla ilgilendiler. Bu yüzden orijinalliğı ve içeriğı genelde sosyal tarihin kullandığı kaynaklardan sözlü kaynakları ayırmak yeterli değildir, bu sebeple sözlü tarihin birçok teorisi aslında bütünüyle sosyal tarihin teorileridir³.

Bu yüzden araştırmada ayırt edici bir faktör için kaynağın ilk şekline bakmalıyız. Yazıya geçmiş bir dilin ayırt edici özelliklerini (hece, kelime, cümle) bir bir tekrar etmemize burada gerek yoktur. Fakat bir anlam taşısa bile dil, tek bir parçasının bir şey içermeyen

ayırt edici niteliklerin diğer bir kurgusunun da yaratılmasıdır. Popüler konuşmanın ses tonu, ölçü dizisi ve ritmi yazıda üretilmeyen - musiki notası, elde edilemeyen şekil ve yetersizlik içinde olma gibi, sosyal içerikli deyimler ve üstü kapalı anlamlar taşır⁴. Aynı ifade konuşmacının ses ahengine, vurgusuna göre zıt anlamlar içerebilir. Ne kadar da tarafsız olursa tonlama transcrippte ortaya konamaz. Bu vurgulama sadece transcripiti yazanın kendi kelimelerinde biraz benzetilebilir.

Bir transcripiti okunabilir yapmak için genelde yazıcının az veya çok kendine göre ilave katkısı olan noktalama işaretleri eklemek gerekir. Noktalama işaretleri gramer kurallarına göre duraklamalar gösterirler, her bir işaretin yeri anlamı ve uzunluğu vardır. Ancak bunlar konuşma konusunun aralıkları ve ritimleriyle hemen hemen hiç çatışmaz ve bu sebepten dolayı gerekmeyen gramer ve mantığa ait kurallar içerisindeki üstü kapalı konuşmayı sınırlandırır. Konuşmaya verilen araların tam uzunluğu ve yeri konuşma anlamının anlaşılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Düzenli gramere ait aralıklar belli bir kalıplaşma ve esas itibarıyla söylediğini organize etmeye yönelir, rasgele yerde ve uzunluktaki düzensiz aralıklarda muhtevayı belirtmek için heceler üstüne basarak okunur ve çok yüksek ritimdeki duraklar epik hikâyeleri çağırır. Birçok anlatıcı aynı görüşme içinde tartıştıkları konu değişikçe bir ritim şeklinden diğer ritim şekline atlarlar. Bu değişim elbette ki okumayla değil yalnızca dinlemeyle algılanabilir.

Aynı şekilde mülakat esnasında konuşmanın hızı benzer etki yapabilir. Sabit yorumlama kuralları yoktur; yavaşlama, büyük vurgu olduğu gibi büyük zorluk anlamına gelebilir, hızlanma ise bazı noktalarının üzerinden geçme ya da

aşinalık ve kolaylık olarak algılanabilir. Her durumda hızdaki değişimin analizi ritim analizi ile birleştirilmelidir. Bununla birlikte düzenlilik yazmada (bütün matbuatda) bir ölçü olurken konuşmadaki değişimler de ölçüdür ve okumanın ölçüsünü düşünün; çeşitlilikler metnin kendisi tarafından değil okuyucu tarafından ortaya konur.

Bu sadece dilbilimin bir sorunu değildir. Dildeki küçük parçaların içermediği ayırt edici nitelikler, temel anlatım fonksiyonlarının (özel olmamakla birlikte önemli olan) ortaya çıktığı yerlerdir. Bu fonksiyonlar anlatıcıların hikâyeden etkilenmelerini, hikâyeye katılımlarını ve duygularını açığa vurur. Genelde bu, konuşmacıların (isteyerek) ifade edemediği durumu veya tamamen kendi kontrolleri altında olmayan unsurların durumlarını içerir. Bu ayırt edici özellikleri ortadan kaldırarak konuşmanın duygusal içeriğini sıfırlar ve yazılı dokümanın tarafsızlığını ve normal şeklini ortaya koyarız. Halktan kaynak kişiler söz konusu olduğunda bu daha doğrudur: Kaynak kişilerin kelime hazineleri az olabilir, fakat yazı monotonluğunu konuşmada taklit etmeyi öğrenen orta sınıf konuşmacılarından vurgu, ölçü ve tonlama bakımından çoğu zaman daha zenginler⁵.

ANLATIM OLARAK SÖZLÜ TARİH

Sözlü tarih kaynakları *öykülü* kaynaklardır. Bu yüzden sözlü tarih malzemeleri edebiyattaki ve folklordaki hikâyeye teorisi tarafından geliştirilen genel kategorilerin bir kısmından yararlanmalıdır. Bu daha çok biçimsel olarak düzenlenmiş folklor malzemelerinin serbest görüşmelerde verilen tanık gerçeği kadardır.

Örneğin bazı hikâyeler anlatım süresi ve olayların tanımlanması süresi arasındaki oran içinde, anlatım "hızın-

da” muazzam değişiklikler içerirler. Olayı anlatan kişi uzun zaman süren deneyimi birkaç kelime ile anlatabilir, ya da uzun olayları kısa tutabilir. Genel bir yorumlama ölçüsü yerleştirememize rağmen bu kararsızlıklar önemlidir. Bir epizot üzerinde uzun uzun durma onun önemini vurgulama olabilir, fakat daha zarif noktalardan dikkati saptırmak için bir strateji de olabilir. Bütün durumlarda anlatımın hızıyla anlatanın anlamlandırıldığı şey arasında bir bağlantı vardır. Aynı, hikâyeye karşı anlatıcının durumunu tanımlayan “mesafe” veya “perspektif gibi, Gerard Genette’nin üzerinde titizlikle durduğu diğer kategoriler olarak söylenebilir⁶.

Egemenlik olmayan halklardaki sözlü kaynaklar halk anlatı geleneğine bağlıdır. Hikâye türleri arasındaki bu geleneksel ayrımlar eğitilmiş sınıflar arasındaki yazılı geleneklerden farklı algılanırlar. Bu “gerçeğe” ve “sanata” dayalı anlatımlar, “olaylar” hayal etme veya hissetme arasındaki türle ilgili farkın gerçeğidir. bir olayın gerçekliği, doğruluğu bir söylence olduğu kadar kişisel deneyimi ve tarihî hafızaya bağlıdır. Tarihî bilgiye aktarılabilecek resmî sözlü türler olmadığı için tarihî, şiirsel ve efsanevî anlatılar çoğu zaman birbirinden ayrılmayacak kadar karışırlar⁷. Sonuç olarak anlatıcının içeride ve dışarıda yer aldığı anlatıların bireyi veya grubu ilgilendirmesi arasındaki sınırın yazılı metinlere göre hatırlanması gittikçe zor bir hal alır, böylece kişisel “doğruluk” paylaşılmış “hayal” ile uyuşabilir.

Bu faktörlerin her biri resmî veya biçimsel faktörler tarafından açıklanabilir. Az veya çok belli bir biçime sokulmuş (atasözleri, şiirler, formüller, basma kalıp örnekler) malzemelerin etkisi kişisel bir anlatı içinde kolektif bakış açısının derecesini ölçebilir. Standart dil ve şive arasındaki bu farklılıklar genellikle ko-

nuşmacıların anlatıyı kontrol şeklinin belirtisidir.

Tipik bir yineleme yapısı şu şekildedir: Tamamen standart dil kullanılmasına rağmen anlatıcının kişisel şive (belli bir yapısı olan dil ile şive çatışması meydana geldiği zaman) katkıları ve kolektif hafızanın zorla devreye girmesiyle ara söz veya anekdot anlatımında şive ortaya çıkabilir. Diğer tarafta politikacılar gibi halk çevresiyle yakından ilişkili konular anlatıldığında standart dil bir şive şeklinde ortaya çıkabilir. Aynı zamanda bu, politikacıların katılımıyla başlayan, daha çok “eğitilmiş” kesimin ifade şeklinin “fethedilmesi” nin bir süreci, az veya çok şuurulu yabancılaştırma derecesinin her ikisi anlamına gelebilir⁸. Tam tersi olarak teknik terimlerin şiveleştirilmesi geleneksel konuşmanın canlılığına işaret olabilir ki bu yolda konuşmacılar kendi kültürlerini yaymaya çalışmaktadırlar.

OLAYLAR VE ANLAMLARI

Sözlü tarihi farklı kılan ilk şey, *olaylardan* çok onların *anımları* hakkında bize bilgi vermesidir. Bu, sözlü tarihin gerçek anlamda doğruluk taşımadığı anlamına gelmez. Görüşmeler/röportajlar, bilinen olayların bilinmeyen yönlerini veya bilinmeyen olayları açığa çıkarır; her zaman baskın olmayan halkların günlük yaşamlarının araştırılmamış yönlerine ışık tutar. Bu görüş açısından bakıldığında, sözlü kaynaklar tarafından ortaya konan yegane problem (gelecek bölümde üzerinde duracağımız) onun doğruluğudur.

Fakat diğer kaynaklar objektif olduğu halde tarihçiyi zorlayan, benzeri olmayan değerli sözlü kaynak ürünleri konuşmacının tarafsızlığına sahiptir. Eğer araştırma yaklaşımı yeteri kadar geniş çaplı ise bir grup ya da sınıfın tarafsızlığı fark edilir. Sözlü kaynaklar sa-

dece insanların ne yaptığını değil, ne yapmak istediklerini, ne yaptıklarına inandıklarını ve şimdi ne yapmış olduklarını da bize anlatırlar. Sözlü kaynaklar bizim bildiklerimize çok fazla şey eklemeyebilirler, mesela işçilerin yapmış oldukları grevin maliyeti; fakat bunun psikolojik maliyeti hakkında çok şey söylerler. Rus düzenleyicilerden ödünç alınan bir edebî sınıflandırmaya göre diyebiliriz ki, - hikâyenin mantıksal, nedensel sırası - özellikle bağımsız olmayan grupların, *hayvan masalı* kadar diğer kaynakların çok faydalı bir birleşimidir; fakat anlatan kişilerin hikâyeyi anlatmak için malzemeleri sıraya koydukları tarz hikâyelerin *konularından* dolayı eşsiz ve lüzumlu olurlar⁹. Anlatım düzeni konuşmacıların kendi tarihleriyle ilişkilerinin düzeyini ortaya koyar.

Tarafılık, tarih işinin olduğu kadar, gözle görülen gerçeklerdir. Kaynak kişiler için (inandığı şekliyle gerçek) tarihi *gerçek*, gerçekten ne olduğuna inandıkları gerçektir. Terni’de çalışan işçiler tarihlerine ait (Luigi Transtulli’nin ölümü) önemli bir olayı bir tarih (zaman) ve bağlamdan diğer tarih ve bağlam içine yanlış yerleştirirken gerçek kronoloji üzerindeki şüpheleri ortadan kaldırmaz, fakat bizi kasabanın tarihçesinin tamamının yorumlanmasında düzeltme yapmaya zorlar. Terni’deki yaşlı erlerin liderlerinden biri II. dünya savaşı sonrası stratejisini değiştirmek üzere az kalsın komünist partiye gideceği hakkında bir hikâye rüyası gördüğünde, biz solun içindeki politik tartışmalar konusundaki yeniden yapılanmalarımızı düzeltmeyiz, fakat bazı kararların bilinç altlarına ihtiyaçlarını ve devrim isteklerini gömmek zorunda kalan lider konumundaki erlere neye mal olduğunu öğreniriz. Ülkenin diğer bölgelerinde de benzer hikâyelerin anlatıldığını öğrenebildiğimizde,

hayal kırıklığına uğramış yaşlı adamın hatıralarında partinin tarihi hakkında liderlerinin o uzun anılarında yer almayan çok bölümlerin olduğunu fark ederiz¹⁰.

SÖZLÜ KAYNAKLARA İNANMALI MIYIZ?

Sözlü kaynaklara inanılır, fakat bu inanma *farklı* bir şekildedir. Sözlü tanıklığın önemi gerçeğe ilgili de yalan söyleyebilir, ama bu daha çok hayal etme, sembolleştirme ve arzular ile ilgili olarak gerçekleşir. Dolayısıyla “yanlış” sözlü kaynak diye bir şey yoktur. Bir kez gerçeklik ve inanılırlıklarını her türlü kaynaklar kullanılarak kontrol ettikten sonra bile sözlü tarih, “yanlış” ifadelerin hâlâ psikolojik olarak “doğru” oldukları ve bu doğruların diğer güvenilir tüm gerçekler kadar önemli oldukları konusunda ısrar eder.

Fakat bu demek değildir ki biz gerçek inanılırlığı yazılı dokümanların tekelindeymiş gibi gören baskın önyargıyı kabul ediyoruz. Çoğu zaman, tanımlanmamış sözlü kaynakların (“Alınan sözlü bilgiye göre “ Transtulli’nin ölümü hakkında verilen raporun durumundaki gibi) kontrolsüz yayılması yazılı dokümanlarla sağlanır. Bu sözlü kaynakların yazılı kaynaklara geçişi genelde bilimsel inanılırlığı olmayan süreçlerin sonucu olarak gelişir ve sıklıkla peşin hükümlüdür. Mahkeme kayıtlarında (en azında İtalya’ daki gibi, hızlı el yazması veya teyp kayıtlarının hiçbir yasal değeri yoktur), kayda geçen aslında tanıklar tarafından konuşulan kelimeler değildir, daha çok hakim tarafından görevliye dikte ettirilen bir özettir. Böyle durumlarda sapmalar çok büyüktür, özellikle de konuşmacılar kendilerini bölgesel şiveleyle ifade ettiklerinde. Yine de pek çok tarihçi kendilerini, bu soru sorulmayan resmi kayıtlar dışında, sözlü kaynaklara yöneltirler. Daha az bölümü de parla-

mento kayıtları, toplantı tutanakları, antlaşmalar ve gazete röportajlarına yönelirler. Standart tarih araştırmalarında geniş ve resmî olarak bu kaynaklar kullanılır.

Bu önyargının bir yan ürünü sözlü kaynakların olaylardan uzak olduğu konusundaki ısrardır, ve bu yüzden bozuk hafıza çarpılmasına maruz kalır. Gerçekten bu tür problem olayların bir süre sonra ve özellikle de olayı yaşamayanlar tarafından kaleme alındığı, pek çok yazılı doküman için gerçektir. Sözlü kaynaklar çok daha yakın kişisel girişimle kronolojik mesafeyi telafi edebilirler. Politikacıların ya da işçi liderlerinin yazılı hatıraları hatalı oldukları kanıtlanana kadar genellikle bunlara inanılır. Pek çok sözlü tarih röportajının ilişkili olduğu olayın bazı yönlerinden uzak olması kadar ve bir “metnin” değişmez şekli kabulüyle sadece zamana bağımlı olması sağlanır. Bunun yanı sıra sözlü anlatıcılar muayyen kültür yardımları içindeki hafızaya sahiptirler. Bazı hikâyeler çok sık anlatılır, ya da toplum üyeleri arasında tartışılır, rivayetler bile hikâyenin/olayın özünün korunmasını sağlar.

Aslında unutulmamalıdır ki sözlü kaynaklar da edebî olabilirler. Kendi birikimini hatırlamaya ek olarak mahalli arşivleri de araştırmış olan, Roman tepelerindeki Genzona’ da çiftlik işçileri derneğinin eski başkanı Tiberio Ducci buna tipik bir örnektir. Fakat çoğu kaynak kişiler kitap - gazete okurlar, radyo dinler ve televizyon seyredenler, politik konuşmaları takip ederler, günlük ajanda tutarlar ve fotoğraf albümleri saklarlar. Asırlardan beri sözlü olma ve yazma birbirinden ayrı meydana gelmemiştir, eğer pek çok yazılı kaynak sözlü olmaya dayanırsa, modern sözlülük kendini yazı ile çekilmez hale getirir.

Fakat gerçekten önemli olan hafızanın pasif bir gerçek yığını olmadığı, da-

ha çok anlamların aktif bir uygulaması olduğudur. Dolayısıyla, tarih için sözlü kaynakların özel kullanımı onların geçmişini koruyabilirliğinden çok hafızada işlenmiş değişikliklerinde yatmaktadır. Bu değişiklikler anlatıcıların geçmişin hissini uyandırma gayreti ve hayatlarına bir şekil verme, değişikliklerin tarihî bağlamı içindeki anlatıyı ve mülakatı kurgulamayı ortaya koyar.

Anlatıcıların bilinç altına yerleşmiş olan taraflılığı veya zaman içinde sosyo-ekonomik durumlarında yer alabilen değişiklikler, gerçekleşmemiş geçmiş olaylar anlatılması gibi faktörler en azından hikâyenin “renkliliği” ve değerini etkileyebilir. Mesela: sabotaj gibi değişik, kanun dışı olayların anlatılması söz konusu olduğunda pek çok kişinin ağzı sıkıdır. Bu, bu tür olayların net bir şekilde hatırlanmadığı anlamına gelmez, fakat politik görüşlerinde, kişisel durumlarında ya da parti görüşlerinde değişimler olmuştur. Geçmişte meşru, hatta normal veya gerekli görülen hareketler şu anın koşulları altında kabul edilemez ve modası geçmiş olarak değerlendirilebilir. Bu durumlarda en değerli bilgi, kaynak kişilerin ne *anlattıklarından* ziyade neyi saklamaya *çalıştıkları* ve ne *sakladıkları* gerçeğine dayanmaktadır.

Bununla birlikte anlatıcılar çoğu zaman şimdiki davranış ve yaklaşımlar ile uyumlu olmasa bile geçmiş davranış ve yaklaşımlarını yeniden oluşturma kabiliyetine sahiptirler. Bu durum 1953 de işlerinden çıkarılmalarına sebep olan yöneticilere karşı şiddet uyguladıklarını kabul eden ve belki de verimsiz olan Terni fabrikası işçilerinin o zaman verimli ve hassas olduklarını ifade etmeleri durumuna benzemektedir. Zamanımızın en önemli sözlü anlatımlarından birinde, *Malcolm X'in otobiyografisi*, anlatan mevcut bilinç düzeyine ulaşmadan önce aklının nasıl çalıştığını çok canlı

olarak tarif eder ve sonra mevcut politik ve dinsel bilinç düzeyinin standartları ışığında kendi geçmişini değerlendirir. Eğer röportaj çok tecrübeli ve dikkatli yürütülürse ve amacı her iki taraf için de açık ve net ise, mevcut ve geçmiş durum arasında ayırım yapmak ve geçmiş tarafsız değerlendirmek her iki taraf için de imkan dahilindedir. Bu durumlarda, yine Malcolm X yine tipik örnektir, istihzalı anlatım belli başlı anlatım modelidir: iki farklı etnik (ya da politik veya dinsel) ve anlatım standardı birbirine karşı, üst üste biner ve de etkileşimleri hikâyenin anlatımını şekillendirir.

Diğer tarafta 1960'ların militan öğrencileri savaşmış askerler veya muayyen dirence dayanmış savaşçılar gibi şurları zaman zaman değişen anlatıcılarla da karşılaşabiliriz. Bu kimseler tarihi olayın tamamen bir parçası olduklarından düşünemez hale gelebilir ve anlatıtları destanın üslubu ve anlatılışını değiştirirler. Bir destan veya bir alaycı anlatım stili arasındaki fark, tanık yorumumuzda göz önünde bulundurulması gereken tarihi perspektifler arasındaki bir farkı ima eder.

TARAFSIZLIK

Sözlü kaynaklar tarafsız değildir. Elbette bu taraf olma her kaynağa uygulanır, gerçi yazının kutsallığı sözlü kaynakların tarafsızlığını unutmamıza neden olmaktadır. Fakat doğasında taraflı olan sözlü kaynaklar için en önemli unsur; *yapay, değişken ve yanlı olma* gibi özel ve asli karakterlere sahip olmasıdır.

Alex Haley'in takdim ettiği *Malcolm X'in Otobiyoğrafisi*, Malcolm'un içten gelmeyen bir şekilde anlatım yaklaşımını nasıl değiştirdiğini tanımlıyor. Çünkü röportajı yapan kişinin soruları Malcolm'u projelendirmeye çalıştığı İslam Milleti ve kendisinin resmî hayali

halktan uzaklaştırıyordu. Şayet uyum gerekliliği yoksa, bu durum röportaj yapan ve röportaj yapılanın her ikisinin birlikte paylaştığı bir projenin daima bir ilişki sonucu olan sözlü tarih dökümanları gerçeğini örneklerle açıklıyor. Yazılı belgeler sabittir; Biz farkında olsak da olmasak da onlar mevcuttur ve biz bulduğumuzda değişmezler. Sözlü tanık, araştırmacı onun varlığını tespit edinceye kadar sadece muhtemel yeni bir kaynaktır. Yazılı kaynağın varlık şartı yayılmadır; sözlü kaynaklar bir yerden bir yere intikaldir: Roman Jakobson ve Piotr Bogatyrev tarafından tanımlanan folklor ve edebiyatın yaratıcı yöntemleri arasında farklı bir benzerlik vardır¹¹.

Yazılı kaynağın muhtevası araştırmacının ihtiyaç ve hipotezinden bağımsızdır; yazılı kaynak bizim sadece yorumlayabileceğimiz sabit bir metindir. Diğer tarafta sözlü kaynakların muhtevası ise geniş çapta kişisel ilişki, diyalog ve soruların hangi şartlarda sorulduğuna bağımlıdır.

Röportajın nerede olacağına araştırmacı karar verir. Araştırmacılar sık sık çok özel çarpıklıklarla karşılaşılır: kaynak kişiler bunların araştırmacı olduğunu düşünür ve araştırmacıların inandıkları, ne anlatılmasını istedikleri şeyleri anlatırlar. Diğer tarafta sert bir ortamda yapılan röportajlar soru listesinde bulunmayan ve röportajcı tarafından daha önceden ilgisi ve mevcudiyeti bilinmeyen elementler kabul edilmezler. Böyle röportajlar tarihçinin daha önceki referans çerçevesini doğrulamaya yöneliktir.

Bununla birlikte yeni araştırmacının cevaplanmayan her hangi bir soruyu daha sonraya veya başka bir röportaj için ertelemesi, duymak istediğinden ziyade kaynak kişinin anlatmak istediğine öncelik vermesi ve kaynak kişiyi "kabalı" en önde gelen şarttır. Röportaj ya-

pılan kimseler kendileriyle çalışan röportajcılarla daima bir tevazu içinde çalışırlar. Tarihçiler bu gerçeği iyi bilirler ve mümkün olmayan bir amaç için kaynak kişinin zaafını kötüye kullanmaktan ziyade onun avantajlarını en iyi şekilde değerlendirirler.

Röportajın nihai sonucu araştırmacı ve anlatıcının her ikisinin bir ürünüdür. Her zaman olduğu gibi, yayın için röportajı yapan kişinin sesi tamamen ortadan kaldırıldığına anlaşılması zor bir çarpıklık ortaya çıkar: metin, hiçbir önem arzetmeyen şartlarda, anlatıcının daima aynı şeyleri söyleyeceği, sorusu olmayan cevaplar vereceği, başka bir ifadeyle, yazılı sabit ve can sıkıcı tekrar kadar yazılı bir belge intibasını verir. Araştırmacının sesi kesildiğinde anlatıcının sesi tahrifata uğrar.

Aslında sözlü kanıt asla iki kez olmaz. Bu bütün sözlü iletişimlerin özelliğidir, fakat bir röportajda verilen tarihi ve otobiyografik ifadeler gibi, özellikle hiçbir kalıbı olmayan şekiller için doğrudur. Aynı röportajcı farklı versiyonları aynı anlatıcıdan defalarca dahi duyabilir. Birbirinden daha iyi bilinen iki konu geldiğinde anlatıcının dikkati zayıflayabilir. Sınıf birlikteliği - Araştırmacının ilgi alanı anlatıcının fikirleriyle kimliğini tespite çalışma - röportajın amaçlarının daha iyi anlaşılmasıyla veya daha serbest olmasıyla yerleştirilebilir. Veya bir önceki görüşme daha sonraki toplanmalar esnasında anlatılan anıları kolayca hatırlatabilir.

Aslında aynı kişiyle yapılan görüşmeler, bizi kesin olarak sözlü kaynakların tabiatında mevcut olan eksiklik sorununa götürmeyi sürdürülebilir. Bir kaynak kişinin bütün hafızasını tamamı ile incelemek mümkün değildir; her görüşme ile elde edilen veriler daima karşılıklı ilişki ile üretilen bir seçimin sonucudur. Bununla birlikte sözlü kaynakların

yardımıyla tarihi araştırma daima ilerlemede olan bir işin bitmemiş tabiatına sahiptir. 1949 dan 1953 ün Terni grevlerinin mümkün olan tüm kaynaklarından bahsetmek gerekirse binlerce insanla derinlemesine görüşülmelidir ki bunlardan alınan herhangi bir örnek; örneklem metodları ile güvenilir hale getirilebilir ve asla istatistiksel olarak değerli sayılabilecek kanıtları kalite bazında sunan konuşmacıları dışarıda bırakabileceğini garantilemez.

Sözlü kaynakların tamamlanmamış parçaları diğer tüm kaynakları etkiler. Yazılı kaynaklar kadar sözlü kaynaklar da (bulunabilen canlı hafızalar için bir tarihî zamanla ilgili) tükenmedikçe araştırmalar tamamlanamaz. Yazılı kaynaklar kadar sözlü kaynaklar da tüketilmediği sürece tamamdır ve bu sözlü kaynaklar da bitmez tükenmezler. İdeal amaç olan bütün mevcut kaynaklara ulaşmak mümkün değildir. Sözlü araştırmaları kullanarak yapılan tarihî çalışma kaynağın doğası yüzünden bitmiştir; sözlü kaynaktan yoksun tarihî çalışma (nerede varsa) eksiktir.

SÖZLÜ TARİHTE KİM KONUŞUR?

Sözlü tarih çalışan sınıfların kendi kendilerine konuştukları yerde değildir. Bu kaynaklarda üstü örtülü (açıkça söylenmeyen) bir çarpıklığı (gerçi otomatik olarak değil) ölçmeye yardım eden (çoğu zaman samimiyetten uzak) basın ve polisten ziyade işçilerin hafızaları ve sözleri arasında bir grevin tekrar anlatımı elbette ifadenin aksine tamamen asılsız olmayacaktı. Sözlü kaynaklar henüz devlet olamamış halkların tarihi için (uygun olmayan) gerekli bir şarttır; yazıya geçirdiği bol kayıtları kontrol eden ve onu arşivleyen devlet bünyesinde yaşayan halkın tarihi için sözlü kaynaklara daha az ihtiyaç duyulur.

Bununla birlikte tarihle ilgili ko-

nuşmanın kontrolü tamamen tarihçilerin ellerindedir. Tarihçi (keşke transkript ve montaj şartlarında) en son yayınlanan kanıtın biçim ve bağlamını verir, sorular sormak ve cevaplara reaksiyon göstermekle kanıtın şekline katkıda bulunur, ve röportaj yapılacak kimseleri seçer. Soyut düşünce işinde konuşmayan işçi sınıfının bile sözlü tarih hakkında konuşmasının kabul edilmesi açıktır, ama malzeme tarihçiden geçerek yayımlandığı için, bir tarihçiyle, bir tarihçi vasıtasıyla konuşur.

Aslında bu şeyler başka tarzda da olabilirler. Tarihçi anlatıcının tanıklığından anlatıların “üçüncü şahıs ağzıyla anlatılmasıyla” kaydını geçerli kabul edebilir. Tarihçi kanıtı “düzenleyen” bir kimse olduğu için şimdiye kadar kaynakların tarafsızlık içinde gözden kaybolmasından, sık sık röportajın bir düzenleyicisi olarak veya en azından konuşma esnasında diğer bir konuşmacı olarak önemini sürdürmektedir. Sözlü tarihçiler işçi sınıfının basit sözcüklerinin dışında diğer halkın sözlerini kullanabilirler, ama bütün konuşma için sorumluluk kendilerine aittir.

Sözlü kaynaklar enstitülerin yayınladıkları, kişisel özellik taşımayan yazılı dokümanlardan daha çok -elbette bizim haklarında çok az veya hiçbir şey bilmediğimiz kişiler tarafından yaratılmalarına rağmen - tamamen kendi taraflı anlatımlarına sahiptir. Tarihçi röportaj yapmasa bile, anlatım röportaj yapılmış gibi birinci şahıs ile yan yana durmaktadır. Hem kaynak kişinin ve hem de tarihçinin konuşması, arşiv dokümanlarına nadiren benzeyen bir anlatım şeklidir. Kaynak kişiler ve tarihçiler belli tarzlarda şu veya bu kadar kaynağın (bilginin) bir kaynağıdır.

Tarihin geleneksel yazarları genellikle kendilerini edebî teorisinin tanımladığı “her şeyi bilen bir anlatıcı” olarak

ortaya çıkarırlar. Bu kimseler (kendilerini katılımcıların şuuru üzerinde) anlattıklarının hakimiyeti üzerinde, kendilerini bir parçası olarak kabul etmedikleri olayların anlatımını üçüncü bir şahıs ağzıyla verirler. 19. yüzyılın bazı romancılarının tarzından sonra, yorumlar vermenin dışında anlatıma hiç girmeden tarafsız ve yansız olarak görünürler. Sözlü tarih modern romanın yaptığı edebî hayal gibi tarihin yazılmasını değiştirmektedir; en önemli değişime anlatıcının anlatı içine çekilmesi ve hikâyenin bir taraf olmasıdır.

Bu üçüncü şahıstan birinci şahsa tam bir gramatik değişim değil ama tamamen yeni bir anlatım tavrıdır. Şimdi anlatıcı hikâye kahramanlarından biridir ve hikâye *anlatımı* anlatılan hikâyenin bir parçasıdır. Bu, dışarıdan bir anlatıcıdan daha anlaşılabilir bir politik ve kişisel etkilenmeyi doğrudan gösterir. Şu halde radikal sözlü tarihi yazma, bir kaynağın yerine diğer birini seçme veya taraf tutma, ideolojik bir mesele değildir. Anlatımın bağımsız bir eylemi olarak tarih yazmayı gösteren ve anlatımın içinde bay veya bayan tarihçiye temas eden sorumluluğun benimsenmesinde, bu mesele daha ziyade hikâyenin içindeki tarihçinin yer almasının vazgeçilmezliğidir. Politik tercihler esastır ama şifahi ve aşikâr değildir.

Tarihçi, soyut bir işçi sınıfı içinde kendini kaybettiği için sürekli yapılan eylemlerin içindeki taraflı bütün rollerin yok olmasında, işçi sınıfına ait politik bir mücadele görünümünü andıran kaynakların tarafsız gerçeğinde, mit'i gözden kaçırabilir. Bu gözden kaçırma tarihçilerin kabaca geleneksel tavra benzedikleri, tarihi yazarken objektif oldukları sonucunu ortaya çıkardı. Sözlü tarihçiler konuşmanın diğer konularına malzeme vermek için ortaya çıkarlar, fakat aslında tarihçi işçi kesimiyle okuyu-

cu arasında hemen hemen hiç “vasıta” olmaz, o daha çok önyak olan kimsedir.

Tarih yazmada, edebiyatta olduğu gibi, yazarın olayları parçalaması, kendi fikrini katması kaçınılmazdır. Joseph Conrad’ın *Lord Jim* romanında olduğu gibi, Karakter/anlatıcı Morlow sadece kendi kendine işittiğini ve gördüğünü anlatabilir; hikâyesinin içine çeşitli diğer “kaynak kişileri” almaya zorlanır. Aynı şey tarihçilerin sözlü kaynaklarla çalışmasında yer alır. Hikâyeye açıkça giriş hususunda, tarihçiler serbest konuşmalarıyla kaynakların anlatıma girmelerine izin vermediler.

Sözlü tarihin tek bir konusu yoktur; sözlü tarih pek çok görüş açısından anlatılır ve tarihçiler tarafgir anlatıcıların yerleştirdiği taraf olma gelenekselliğinin var olduğunu iddia ederler. Burada “taraflılık” “bitmemişlik” ve “bir yerde yer alma”nın her ikisine dayanır; anlatımın içinde “ taraflar” mevcut olduğundan beri sözlü tarih taraf tutmaksızın asla anlatılamaz. Olayın eksik kalması ile yakından ilgilidir. Sözlü tarih hiçbir zaman nesnel olarak anlatılamaz. Kendi kişisel düşünceleri ve inanışları ne olursa olsun, tarihçiler ve “kaynaklar” çok zor olarak aynı “taraf” olurlar. Tarihçilerin ve kaynakların farklılıklarının karşı karşıya gelmesi - “çatışma” olarak karşı karşıya gelme ve “birliği araştırma” olarak karşı karşıya gelme - sözlü tarihi ilginç kılan şeylerden birisidir.

NOTLAR

¹ *La Republica* da B. Placido, 3 Ekim 1978

² Hiçbir yere bağlı olmaksızın radikal bir araştırma örgütü, bir İtalyan istisnası olan Ernesto De Martino Enstitüsü 1960 lann ortalarından beri uzunçalar plaklar (long- play) hakkında “ses arşivleri” yayınladı. Pek çok kimsenin dikkatini çekmeyen bu kültürel kurum için bakınız: *D. Carpitella, Letnomusicologia in Italia*, Polerno, Flaccovio, 1975, pp. 265-270

³ L. Passerini, “Sull’utilita e il danno delle fonti orali per la storia. Passerini’ye giriş (ed.), *Sto-*

ria Orale. Vita quotidiana e cultura materiale delle classi subaltene, Torino, Rosenberg & Sellier, 1978. Sosyal tarih ve sözlü tarih ilişkisinin tartışması.

⁴ Konuşma seslerinin ürünü olarak müzikal notasyonu üzerine, bakınız: G. Marini, “Musica popolare e parleta popolare urbano”, *Circolo Gianni Bosio* içinde (ed.), *i giorni cantati*, Milano, Mazzotta, 1978, pp. 33-34. A. Lomax’ın vokal stillerin yeniden elektronik sunumunu tartıştığı, *Folk Song Styles and Culture* (Kültür ve Halk Şarkısı Stilleri) Washington DC, American Association for the Advancement of Sciences, 1968, Publication no. 88 (Bilimlerin ilerlemesi için Amerikan İşbirliği, Washington DC, 1968, Yayın no: 88).

⁵ Standartlaşmamış konuşmaların anlam nitelikleri üzerine bakınız: L. Kampf ve P. Lauter (eds.), *The Politics of Literature*, (Edebiyat Politikası) daki W. Labow, “The Logic of non-standard English” (Standartlaşmamış İngilizce Mantığı), New York, Random House, 1970, pp. 194-244

⁶ Bu makalede, G. Gennete tarafından kullanılan ve tanımlanan bu terimleri kullanıyorum. *Figures III*, Paris, Seuil, 1972

⁷ Sözlü anlatım ve halk içindeki tür farklılıkları hakkında bakınız: D. Ben Amos, “Categories analytiques et genres populaires” *Poétique*, 1974, no. 19, pp. 268-293; ve J. Vansina, *Oral Tradition*, (Sözlü Gelenek) Harmondsworth, Penguin Books, (1961), 1973.

⁸ Örneğin, Roma’dan komünist eylemci G. Bordoni belli başlı lehçede toplum ve aile hakkında konuştu, fakat kısaca her ne zaman partiye bağlılığını iddia ettiyse İtalyanca’nın daha çok standartlaşmış bir şeklini nakletti. Parti kararlarını kabul etmesine rağmen değişiklik gösterdi ki, onun doğrudan tecrübesinden diğerleri yerinde durmaktadır. Onun tekrar tekrar söylediği “onun hakkında yapabileceğin hiçbir şey yoktur” deyimiydi. Bakınız: *Cicola Gianni Basio, i giorni cantati*, pp. 58-66

⁹ Konu ve hayvan masalı hakkında bakınız: *Teorija Literatry Poetika* da B. Tomasevskij, “Sjuzetnoe postroenie”, Moskova-Leningrad, 1928; İtalyanca’ya çeviri —, T. Todorov (ed.) “La cost ruzione dell’intreccio” *i formalisli Russi*, Torino, Einaudi, 1968, *Teorie de la Literature*, Paris, Seuil, 1965

¹⁰ Bu hikâyeler A. Portelli’ nin *The Death of Luigi Transtulli* isimli eserinin 1-6 bölümlerinde tartışılıyor. Albany, State University of New York Press, 1991.

¹¹ R. Jakobson, *Question de poetique* de R. Jakobson ve P. Bogatyrev, “Le folklore forme specifique de creation”, Paris Seuil, 1973, pp.59-72.